

розглядалось однією з передумов введення загального всеобучу. Проте плани використання капіталовкладень і введення в дію шкільних об'єктів систематично не виконувались. Виділені державою 1964 р. кошти у розмірі 78,1 млн. крб. для будівництва 150 шкіл і 308 дошкільних установ так і не були використані за призначенням [9, 115]. У той же час навчальні приміщення сільських закладів освіти, як правило, не відповідали встановленим санітарним нормам. У невеликих класах навчалось зазвичай 35-42 учні.

В період "відлиги" було також поставлене питання про створення гуртожитків для учнів з віддалених малонаселених пунктів. Вони були дуже важливою ланкою середніх навчальних закладів в сільській місцевості. Адже у невеликих селах зазвичай працювали тільки початкові школи.

В середині лютого 1960 року ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР видали спільну постанову "Про організацію шкіл з продовженим днем" [13, 1]. В ній висувалась вимога розвитку мережі шкіл-інтернатів у сільській місцевості, а також залучення колгоспів до активної допомоги в їх організації та утримання за рахунок власних коштів додаткового обслуговуючого персоналу.

В УРСР за ініціативою колгоспів Іваничівського району Волинської області почалося будівництво шкіл-інтернатів. Найперші заклади такого типу були побудовані колгоспами в селах Голубінка Луганської області і Трактове Кримської області. У середині 60-х років кількість шкіл-інтернатів збільшилась у 10 разів, навчалось в них 212 тис. учнів [14, 95]. Особливо активно вони почали будуватись в Західній Україні. Щоправда серйозним недоліком в роботі шкіл-інтернатів був значний відсів учнів. Більшість дітей вибувала із таких закладів у зв'язку з високою платною за навчання, яку переважна частина селян була не в змозі заплатити [15, 115].

Загалом, у період "відлиги" пройшов складний процес перебудови середньої школи. Із 1958 року замість семирічного навчання вводилось обов'язкове восьмирічне, а середню освіту можна було здобути у три етапи: отримавши повну середню освіту, продовжуючи навчання у школі сільської чи робітничої молоді або у трудовій політехнічній школі із виробничим навчанням. Реформа освіти внесла помітні зміни у розвиток сільської середньої школи. Було хоча і частково вирішено такі важливі проблеми як перехід на однозмінне навчання, організація шкіл-інтернатів,

Болючими проблемами сільської школи продовжувала залишатись мала кількість учбових приміщень, слабка матеріальна база, відсутність навчальних кабінетів, майстерень та учбового обладнання.

1. Березняк Е.С. Пути развития всеобщего образования на Украине. - К.: Радянська школа, 1964.
2. Доповідна записка секретареві ЦК КП України тов. Біриченку О.І. "Про підготовку учнів шкіл УРСР до практичної діяльності в процесі політехнічного навчання". - ЦДАГО. - Ф.1. - Оп.31. - Спр.369 (5.01.1956-30.07.1956).
3. Бондар А.Д. Развитие суспільного виховання в Українській РСР 1917-1967рр. - К.: Видавництво Київського університету, 1968.
4. Закон про зміцнення школи з життям і про дальший

розвиток системи народної освіти в СРСР. - К.: Держполітвидав УРСР, 1959.

5. Бондар А.Д. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР 1917-1967рр. - К.: Радянська школа, 1967.
6. Докладная записка об исполнении приказа Совета Министров от 26 октября 1956 года "Об укреплении связи школы с жизнью". ЦДАГО. - Ф.2. - Оп.9. - Спр. 6442 (23.01.1959 - 8.12.1959).
7. Інформація про навчально-матеріальну базу Золото-Потіцької середньої школи Тернопільської області. - ЦДАГО. - Ф.1. - Оп.31. - Спр.1666(9.01.1961 - 29.05.1961).
8. Інформація про допомогу колгоспів школам Станіславської області. - ЦДАГО. - Ф.1. - Оп.31. - Спр. 695 (10.02.1957 - 3.12.1957).
9. Романок І.М. Шкільне будівництво на селі в 1950-х - першій половині 60-х років //Український селянин. - №5.
10. Звіт Голові президії Верховної Ради УРСР Коротченку Д.С. "Про здійснення зв'язку шкіл із життям і про дальший розвиток системи народної освіти в УРСР". - ЦДАГО. - Ф.2. - Оп.9. - Спр. 3717(5.11.1956 - 27.12.1957).
11. Інформація про виконання постанови ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР від 5.05.1958 "Про хід виконання рішень XIX з'їзду КП України про ліквідацію двозмінного навчання в загальноосвітніх школах УРСР". - ЦДАГО. - Ф.1. - Оп.31. - Спр.989 (11.11.1957 - 22.12.1958).
12. Наказ № 181 від 9 травня 1956 року Ради Міністрів УРСР Про затвердження типового проекту школи на 400 учнів для будівництва в сільській місцевості. - ЦДАГО. - Ф. 4906. - Оп.1. - Спр. 281 (2.04.1956 - 22.07.1956).
13. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 15 лютого 1960 року №182 "Про організацію шкіл з продовженим днем". - ЦДАГО. - Ф.166. - Оп.15. - Спр. 2671 (11.01.1960 - 22.12.1960).
14. Кувальницький С. Спроби реформ //Український історичний журнал - 1998. - №4.
15. Доповідна записка про стан і заходи дальшого поліпшення навчально-виховної роботи в школах-інтернатах Української РСР. - ЦДАГО. - Ф.1. - Оп.31. - Спр. 1666 (9.01.1961 - 29.05.1961).

С.О. Шамара

СІЛЬСЬКЕ ДУХОВЕНСТВО НАДДНІПРЯНЩИНИ: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ІНТЕЛІГЕНТНОЇ РОЛІ

Серед дослідників немає єдиної думки щодо того, чи вважати духовенство інтелігенцією. Частина із них у своєму аналізі інтелігенції оминають духовних осіб [1, 35], мотивуючи це тим, що діяльність останніх, навпаки, суперечила суспільно-політичній та соціокультурній ролі інтелігенції. Інша група дослідників – послідовників соціологічної теорії В. Липинського – апіорі виділяє духовенство, як таке що становить собою окрему соціальну верству, яка не належить до інтелігенції, а є самостійною групою елітної частини суспільства (тобто духовною владою). Втім, навіть вони визнавали, що священницький стан може бути зарахований до інтелігенції. Зокрема І. Лисяк-Рудницький у праці "Виродження та відродження інтелігенції" у свій час зазначив: "Не забуваймо ще про одне інтелігентське звання: духовенство" [2, 361]. Третя і, мабуть, найменш чисельна частина дослідників притримується поглядів, згідно з якими духовенство цілком справедливо можна розглядати як одну із груп інтелігенції [3]. Основним

аргументом їхнього підходу є те, що, незважаючи на кон'юнктурне зрощення з бюрократичним апаратом, на антагонізми з різними групами інтелігенції, – священники все ж транслювали у селянське середовище певні духовні цінності. Окрім того, з останніх досліджень українських учених [4-7] можна зробити висновок, що сільський клір не був власне надто консервативним. Він підтримував ідеї кооперації, освіти, інші прогресивні й суспільно-корисні починання інтелігенції, а часом виступав навіть як єдиний ініціатор цих починань.

Трагування духовенства як інтелігентної/неінтелігентної верстви не обмежується трьома вищезазначеними підходами. Існує безліч інших, перехресно-полярних, точок зору. Однак у своєму дослідженні ми обмежимося лише більш детальним розглядом уже охарактеризованих теоретико-методологічних позицій. Це є мета статті, для досягнення якої ставиться завдання з'ясувати особливості трагування соціального визначення (самовизначення) сільського духовенства в межах соціальної ролі інтелігенції.

Принагідно зазначимо, що відмовити духовенству у праві називатися інтелігенцією можна з огляду на те, що діяльність священника (особливо – в дореволюційну епоху) була спрямована на підтримку правлячого режиму, упокорення селянства й великою мірою суперечила поставі "справжнього інтелігента". Наприклад, через сповідь у священників розкривалися "політичні злочини" того часу, передачу оплачуваних початкових шкіл у відомство церкви нерідко духовні особи розглядали виключно як додаткову статтю своїх доходів тощо. З огляду на це, духовенство вповні справедливо може бути звинуваченом в аморальності своєї позиції, тоді як інтелігента, як правило, шанували за його високі моральні якості. Зрештою, важко не помітити, що духовенство є історично значно давнішою суспільною категорією, тоді як інтелігенція – соціальний продукт модерної доби.

Однак необхідно пам'ятати, що інтелігенція формувалася за рахунок розкладу інших станів суспільства, і в тому числі – духовенства. У зв'язку з цим ще радянські дослідники слухно підмітили, що у 1850 р. із священників був знятий обов'язок учити своїх дітей у духовних навчальних закладах й надано право виховувати їх відповідно до "здібностей і талантів", а у 1869 р. дітей священнослужителів уже офіційно відраховували з духовного стану: їм надавалося право вільного вибору професії. В. Лейкіна-Свірская справедливо зазначала, що середовище сільського духівництва найближче стояло до селянства і за походженням, і в побуті, а причетність їхніх батьків – вихідців із селянських мас – до духовного стану ставало ніби щаблем, що полегшував їхнім синам проникнення в ряди інтелігентських професій [8, 103-104]. Потенціал формування саме сільської інтелігенції із священницької верстви, був вочевидь високим, адже згідно з переписом 1897 р. у Російській імперії майже 81 % священнослужителів представляли сільську місцевість [8, 103]. Не можна обійти увагою також високий відсоток дітей духовенства (36 % юнаків та 44 % дівчат; середній показник всієї імперії) у формуванні вчительських кадрів тогочасного села [8, 163].

То чи можна взагалі відкидати духовенство, як соціальну групу, що причетна до інтелігентної діяльності? На нашу думку, ні. На користь цього

свідчить хоча б те, що імперський уряд, будучи зацікавлений у контролі за російською православною церквою, помітивши її широку демократизацію, вдавася до реакційних заходів. Це відобразилося, наприклад, у перешкодах доступу дітей духовенства до вищої освіти. Так, у 1867 р. з метою підвищити авторитет церкви духовні семінарії були прирівняні у правах до духовних гімназій, а вже у 1879 р. семінаристів було заборонено приймати до вищих духовних закладів, як це було раніше, оскільки офіційно вважалося, що за період 1860-1870-х рр. цей контингент абітурієнтів "став надто демократичним за своїм походженням" [8, 101-102, 105].

Визнання духовенства однією із частин інтелігенції може відбутися при врахуванні таких чинників:

1) священники володіли певним освітнім цензом і рівнем грамотності, що дозволяло їм, принаймні теоретично, розширювати свою діяльність за рахунок інтелектуальної праці (робота в школах, земстві, кооперативах тощо);

2) частина духовенства стояла в опозиції до правлячого режиму й, окрім власних інтересів, відстоювала також права менш захищених верств суспільства (сумніватися в існуванні таких переконань у священників буде не зовсім справедливо);

3) деякі представники духовенства не були такими вже консервативними, про що говориться, як правило, в історіографії (чимало із них бажало і вміло пристосуватися до ринкових трансформацій, прислухалося до прогресивних віянь у суспільно-політичному житті, науці, й навіть брало участь у революційних процесах). У період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. нова хвиля релігійної реформації поширилась і на Російську імперію. Це виявилось не тільки у втраті авторитету офіційного православ'я, але й у деякій його еволюції щодо подолання власного візантизму й ірраціональності [9, 122]. Це добре засвідчує також аналіз концепції М. Вебера про постійний зв'язок релігії з інтелектуалізмом [9, 122];

4) зрештою, варто також враховувати найпершу виховну функцію священника – трансляцію у суспільство гуманістичних ідей миру і злагоди (попри те, що це іноді заважало реалізації багатьох революційних починань, у цілому треба визнати, що духовенство в свій час уберегло соціум від багатьох кривавих потрясінь).

На підтвердження того, що священники є носіями і творцями гуманістичних цінностей, можна скористатися думкою сучасної російської дослідниці Т. Нікітіної, яка, спираючись на соціологічний підхід, усередині гуманітарної інтелігенції розрізняє декілька підгруп, серед яких є й духовенство [3, 37-38].

Про те, що сільське духовенство Наддніпрянської України причетне до формування образу "інтелігенції", свідчать також активна участь деякої його частини у деструкції Російської імперії, націотворчих, державотворчих й українізаційних процесах напередодні і під час Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр., та й у більш пізні періоди. Зрештою, навіть радянська влада, яка боролася з церквою насамперед як із "забобонною установою", змушена була визнати, що, окрім власне поширення релігійного впливу, батюшки сприяють "буржуазним націоналістам", налаштовують українське селянство проти більшовиків тощо [10, 72]. Саме тому для 1920-1930-х

рр. характерною була ситуація, коли священників шельмували за богослужіння українською мовою, а віруючих українців – за сприяння контрреволюційній "попівщині" [11, 147]. Сучасна дослідниця З. Нечипоренко слушно стверджує, що власне "церква на початковому етапі існування радянської влади в Україні була легальним, однак некерованим більшовицьким ідеологічним апаратом, каналом українізації населення" [11, 106].

Отже, у дослідженнях сільської інтелігенції Наддніпрянської України необхідно зважати на те, що частина духовенства, з огляду на особливості його культурно-освітньої та суспільно-політичної діяльності, може трактуватися як інтелігентська верства. На наш погляд, відмова розглядати священників як представників інтелігенції значно редукує наукову вагу досліджень інтелігенції (сільської інтелігенції) в Україні.

Водночас частково можна погодитися з В. Ластовським, який вважає, що нині клерикалізація почала поглинати світську історичну науку. Проявляється це "у надмірному захопленні героїзацією духовенства і його вчинків, у однозначному визначенні негативної сторони, що йому протистоїть у конкретній історичній ситуації, в ідеалізованому сприйнятті висновків та інформації з історії церкви дослідників XIX – поч. XX ст." [12, 6]. Останні зауваження мають особливий сенс, коли автори досліджень, присвячених церкві, у своїй аргументації зосереджуються на некритичному цитуванні офіційних видань російської православної церкви зазначеного періоду. Однак виважений, неклерикальний підхід, який, на наш погляд, уже прописався в українській історичній науці, дає можливість багатьом дослідникам вийти на нові епістемологічні горизонти дослідження духовної інтелігенції України.

Перспективним вважаємо глибше вивчення інтелігентної ролі сільського духовенства найбільш поширених конфесій, враховуючи все національно-територіальне та темпоральне розмаїття українського історичного процесу.

1. Лейкина-Свирская В. Русская интеллигенция в 1900-1917 годах. – М.: 1981. – 285 с.
2. Лисяк-Рудницький І. Виродження та відродження інтелігенції // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака, – К., 1994. – Т. 2..
3. Никитина Т. О понятии "гуманитарная интеллигенция": социологический подход // Социологические исследования. – 1993. – № 2.
4. Шип Н. Церковно-православний рух в Україні (поч. XX ст.). – К., 1995.
5. Степаненко Г. Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX – початок XX ст.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2002.
6. Фареній І. Православне духовенство в кооперативному русі початку XX ст. // Православ'я – наука – суспільство: Проблеми взаємодії: Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції / За ред. В.В. Масненка. – Черкаси, 2004.
7. Драч О. Православна церква і організація шкільної справи в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) // Православ'я – наука – суспільство: Проблеми взаємодії: Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції / За ред. В.В. Масненка. – Черкаси, 2004.

8. Лейкина-Свирская В. Интеллигенция в России во второй половине XIX века. – М.: 1971.
9. Шамара С. Сільська інтелігенція Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст.: соціально-психологічні та етнокультурні характеристики: Дис... канд. іст. наук: 09.00.12. – К., 2007.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 2717. – Оп. 3. – Спр. 5.
11. Нечипоренко З. Регіональні особливості політики коренізації (українізації) в УСРР: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Черкаси, 2006.
12. Ластовський В. "Клерикалізація" як методологічна проблема сучасної історичної науки // Православ'я – наука – суспільство: питання взаємодії. Матеріали Четвертої Міжнародної наукової конференції (18-19 травня 2006 р.) / Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького; ред. рада: Кралець С.П. (голова) та ін. – К., 2007.

Л. В. Якиминська

ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ: ОСОБЛИВОСТІ АКТУАЛІЗАЦІЇ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОЛЬКЛОРНОЇ ТРАДИЦІЇ

Утвердження у світоглядних орієнтаціях українського народу архетипу "матінки-землі" і, відповідно, сприйняття всього живого, в тому числі й себе, як її дітей породило розвиток глибокого емоційного зв'язку людини з природою, з оточуючим середовищем [1], що, в свою чергу, не могло не знайти свого вираження у світоглядних настановах українського селянства.

Метою статті є дослідження особливостей одухотворення оточуючого світу в соціокультурному середовищі українських селян.

Світоглядні особливості українців були предметом дослідження таких науковців, як Алтухова В. [2], Гавриліва Н. [3], Гнатенка П. [4], Гримич М. [5, 6], Грушевського М. [7], Годзь Н. [8], Кисельова М. [9], Колесник О. [10], Кравченко А. [11], Коломінського О. [12], Кульчицького О. [13], Липинського В. [14], Лука М. [15], Мірчука І. [16], Нечуя-Левицького І. [17], Попова В. [18], Різниченка О. [19], Рибчина І. [20], Скребця В. [21], Старовойта І. [22, 23], Яніва В. [24] та ін.

Слід відмітити той факт, що окреслене явище (так звана натуралізація свідомості) є характерною особливістю для багатьох традиційних культур, особливо ж – культур, де основу складає землеробство. У зв'язку з цим необхідно дослідити особливості цієї риси в українському соціокультурному середовищі.

Дійсно, одухотворення оточуючого середовища, коли тварини, рослини, каміння наділяються людськими рисами: добрими або ж злими, вмінням мислити, розмовляти – є досить розповсюдженим для традиційних культур явищем. "Це зостаток анімістичного світогляду, – стверджує Ф. Колесса, – коли людина на давніших ступенях духовного розвитку, живучи в безпосередній стичності з природою, вважає себе її частиною, дивилася на своє оточення – звірів, птахів, дерева, рослини, ріки, скали – як на єства з людською душею, що приймають живу участь у